

PRIREDILI:
MILIVOJ BEŠLIN ★ PETAR ATANACKOVIĆ

ANTIFAŠIZAM

PRED IZAZOVIMA SAVREMENOSTI

ako

**ANTIFAŠIZAM
PRED IZAZOVIMA
SAVREMENOSTI**

ZBORNIK RADOVA:
Antifašizam pred izazovima savremenosti

IZDAVAČ:
Alternativna kulturna organizacija – AKO
Vojvode Bojovića 13, Novi Sad

UREDNIŠTVO:
Mr Milivoj Bešlin
Petar Atanacković

AUTORI I AUTORKE TEKSTOVA:
Dr Olga Manojlović Pintar, Dr Olivera Milosavljević, Dr Ranko
Končar, Mr Milivoj Bešlin, Dr Todor Kuljić, Srđan Milošević, Milan
Radanović, Vladimir Marković, Mr Mihael Antolović, Yvonne Robel i
Kathrin Herold

RECENZENTI:
Dr Radmila Radić
Dr Tvrtko Jakovina
Dr Vladimir Unkovski-Korica

PROJEKAT PODRŽALA
Rosa Luxemburg Stiftung - Southeast Europe

PREVOD:
Miloš Zorić

LEKTURA I KOREKTURA:
Sava Kuzmanović
Petar Atanacković

DIZAJN:
Daško Milinović

PRELOM:
Branka Žarković

ŠTAMPA:
Zola, Novi Sad, jun 2012.

TIRAŽ:
500

SADRŽAJ

UVOD.....	9
PRVO POGLAVLJE: <i>Savremenici fašizma</i>	21
Olga Manojlović Pintar, <i>Španija kao paradigma antifašizma</i>	21
Olivera Milosavljević, <i>Ko će se suprotstaviti novom fašizmu?</i>	33
Ranko Končar, <i>Sukob naučnog i revizionističkog u našoj savremenoj istoriografiji</i>	41
Milivoj Bešlin, <i>O međuratnom izazovu intelektualcima i odbrani istoričareve struke</i>	45
DRUGO POGLAVLJE: <i>Ideološki temelji revizionizma</i>	55
Todor Kuljić, <i>Anti-antifašizam</i>	55
Srđan Milošević, <i>O antikomunizmu kao izvoru legitimacije i ideološkom sadržaju tranzicionih društava</i>	71
Milan Radanović, <i>Zakonodavna politika Vlade Republike Srbije (2004–2011) u službi revizije prošlosti. Zakon o rehabilitaciji i njegova primena kao paradigma istorijskog revizionizma u Srbiji</i>	81
TREĆE POGLAVLJE: <i>Antifašizam kao žrtva istorijskog revizionizma i političkog relativizma</i>	115
Olivera Milosavljević, <i>Uzurpirana pobeda</i>	115
Ranko Končar, <i>Istorijskim mišljenjem protiv ideoloških i političkih upotreba prošlosti</i>	121
Vladimir Marković, <i>Političko nasleđe antifašizma</i>	139
Olivera Milosavljević, <i>Ponavljači na barikadama kolaboracije</i>	169
ČETVRTO POGLAVLJE: <i>Kultura sećanja: nemačko iskustvo</i>	175

Mihael Antolović, <i>Masovna demagogija ili diktatura finansijskog kapitala? Interpretacija nacizma u Zapadnoj i Istočnoj Nemačkoj (1945–1965)</i>	175
Yvonne Robel i Kathrin Herold, <i>Romi kao žrtve genocida: Politika sećanja u (Zapadnoj) Nemačkoj od 1945</i>	193
O AUTORIMA.....	217

PRVO POGLAVLJE

SAVREMENICI FAŠIZMA

Dr Olga Manojlović Pintar

Španija kao paradigma antifašizma¹

APSTRAKT:

Sukob u Španiji 1936–1939, koji je tema ovog teksta, predstavljao je prvi veliki obračun antifašizma i fašizma i stoga zauzima fundamentalno, ali i konstitutivno mesto u antifašističkoj kulturi i poretku sećanja. U Španiji su bile anticipirane sve strahote koje će u godinama koje su sledile zadesiti ne samo evropski kontinent, već gotovo čitav svet. Španija je predstavljala prvu žrtvu u, kako se činilo, nezaustavljivom pohodu fašizma prema svetskoj dominaciji i prvi pokušaj snaga internacionalnog antifašizma da taj pohod zaustave. Iako završena neuspehom, tragična španska sekvenca poslužila je kao pouka i inspiracija u budućim, ovoga puta uspešnim, borbama protiv fašističke ideologije.

KLJUČNE REČI:

Španija, građanski rat 1936–1939, fašizam, antifašizam, Jugoslavija, KPJ

Danas govorimo o antifašizmu i antikomunizmu. U nekim drugim vremenima govorili bismo o fašizmu i komunizmu. Čini se da već i ovako određenje svedoči o savremenom trenutku u kome stvarnost gledamo kao u nekom ogledalu, preciznije iskrivljenom ogledalu. Razmišljajući o našem razgovoru o antifašizmu u Srbiji danas, odlučila sam da njegove principe izrazim kroz podsećanje na događaje iz ne tako davne, ali neprolazne prošlosti, na događaje od pre sedamdeset i pet godina koji su se odvijali u Španiji. 17. jula 2011. godine se, naime, navršilo sedam i po decenija od izbijanja Španskog građanskog rata koji je trajao do 1. aprila 1939. godine. Taj događaj prepoznajem kao paradigmu 20. veka, kao sažimanje

¹ Izmenjena i dopunjena verzija teksta objavljenog u katalogu izložbe "No pasaran", Arhiv Srbije, 2011.

ideoloških koncepata čija su sukobljavanja i negiranja, ali i preplitanja obeležila prošlost u kojoj smo živeli, ali i vreme naše sadašnjosti.

O njemu je danas moguće govoriti kao o dramatičnom političkom događaju, ali i kao o složenom društvenom i istorijskom fenomenu. Brojni uglovi posmatranja i analize koji nužno uključuju sagledavanje kompleksnih uzroka koji su ga izazvali, kao i posledica i nasleđa koje je ostavio, stavljaju ga u centar svakog razmišljanja o ideološkim konceptima i političkim praksama savremenih društava i jasno izdvajaju kao važnu etapu istorijskog procesa koji je obeležio 20. vek. Različita tumačenja načina na koji je u toku tri godine trajanja rata problematizovan odnos monarhista i republikanaca, centralista i federalista, ateista i klerikalaca, nacionalista i socijalista, komunista i anarhista, predstavljala su okvire sistema vrednosti svakog društva koje se Španskog građanskog rata sećalo, ili ga je nasilno brisalo iz kolektivnog pamćenja. Različita vrednovanja sukoba antifašističkih i fašističkih snaga, u kome su reformske i revolucionarne ideje suprotstavljene anahronim i autističnim društvenim konceptima i njihovim promoterima, uobličavala su odnos prema prošlosti i na taj način konstituisala lične i kolektivne identitete.

U periodu od tri godine koliko je rat trajao, gotovo pola miliona ljudi je ubijeno, umrlo od gladi i bolesti, stotine hiljada su izbegle, raseljene. Razrušeni su gradovi, spaljena sela. Ubijanja civila i brisanje čitavih naselja sa lica zemlje postali su prepoznatljiviji simboli sukoba. Vojske nacističke Nemačke i fašističke Italije iskoristile su ga kao poslednju probu oružja i nove ratne taktike pred izbijanje Drugog svetskog rata. U trenucima kada je na svetskoj političkoj sceni dominirao Hitlerov Treći rajh, a Musolinijeva vojska marširala kroz Etiopiju, borba pristalica španske Republike je predstavljala jedini izraz borbenog (većina će sigurno reći: „A kakvog drugačijeg?“) antifašizma koji je počivao na ideji solidarnosti u odbrani slobode. Jedan od učesnika rata, tada mladi student u Pragu, Ivo Vejvoda 1938. godine je borbu protiv fašizma video kao borbu „protiv svoje vlastite zaostalosti, nepismenosti i predrasuda“ koja „uništava strašno nasljedstvo prošlosti u sebi i izvan sebe, rasvetljuje sve tamne kutove zemlje i svijesti“ i zaključio: „Zato danas mi i stojimo svi u istim redovima: i ja, praški student i do mene profesor Madridskog univerziteta i do njega buntovni radnik iz Fordovih tvornica i oduševljeni soboslikarski pomoćnik iz Splita i ribar sa australskih obala i trgovački pomoćnik iz Beograda, slovenski rudar iz Trbovlja i pariski metalac iz Renaultove fabrike i andaluska seljanka i

katalonski vinogradar – svi, svi oni kojima pripada život i budućnost.“

Ustav koji je Druga španska republika usvojila 9. decembra 1931. godine značio je snažan zaokret u dugom procesu dekadencije španske kolonijalne imperije. Otvorio je mogućnost federalizacije države i sticanje autonomije za Kataloniju, Baskiju, Galiciju. Novim Ustavom žene su dobile pravo glasa, crkva je odvojena od države i njena imovina nacionalizovana. Agrarno pitanje, kao ključno za uspostavljanje nove države, stavljeno je u centar svih političkih rasprava. Međutim, tako korenite promene nužno su naišle na odlučne protivnike koji su opstruirali njihovu realizaciju. Novim političkim realnostima snažno su se suprotstavile desničarske i konzervativne stranke, ali i neki od najistaknutijih republikanaca. Ocenjeno je da članovi Ustava koji su se pre svega odnosili na položaj crkve u novoj državi vređaju verska osećanja većine građana i stoga moraju biti suspendovani. Posledica suprotstavljenih stavova i mišljenja su bile burne promene vlada i ključnih političkih ličnosti, koje su kulminirale pokušajem puča generala Mole, Sanhurha i Franka. Međutim, njihov neuspeh da pučem osvoje vlast, ali i nesposobnost vlade Republike da jedinstvenom, brzom i organizovanom reakcijom porazi pučiste, imali su za posledicu težak, krvav i dugotrajan rat.

„Dve Španije“, kako je pesnik Maćado video sukobljene strane, stale su jedna nasuprot drugoj, a zemlja je podeljena dugim linijama frontova. Odmazde i streljanja civila koja su vršena prvih meseci rata odnela su brojne živote. Antoan de Sent Egziperi je tih meseci pisao: „U građanskom ratu neprijatelj je iznutra; čovek se bori gotovo protiv sebe samoga. Verovatno zato ovaj rat dobija tako strašne oblike: više se strelja nego što se bori. Smrt je ovde neka vrsta zarazne bolnice.“

Na stranu republikanaca stali su Sovjetski Savez i Meksiko. U Španiju su počeli da dolaze i dobrovoljci iz čitavog sveta, a u jesen 1936. godine, Kominternu je donela odluku o formiranju Internacionalnih brigada. Tokom naredne tri godine stiglo je preko 40.000 ljudi sa svih kontinenata iz više od pedeset zemalja. Dolazeći iz različitih sredina i sa različitim vizijama budućnosti, svi su imali isti motiv: uništenje fašizma. Među njima je bilo i preko 1.700 dobrovoljaca iz Jugoslavije.

Frankove snage su podržale fašističke zemlje Italija, Nemačka i Portugal u kako je isticano „krstaškom ratu protiv komunizma“. U isto vreme, odbijanje Engleske, Francuske i SAD da podrže republikansku vlast, dodatno je otvorilo prostor za sve snažnije uplitanje militantnih

fašističkih država. Njihova neutralnost, koju je osnažilo i formiranje Komiteta za neintervenciju Društva naroda, značila je zapravo osudu socijalnih reformi koje je sprovodila vlada Narodnog fronta i distanciranje od prakse nacionalizacije zemlje. Uverene da je sukob u Španiji potrebno izolovati kako ne bi ugrozio svetski mir, a pre svega kako ne bi proširio ideje socijalističke revolucije, vodeće evropske demokratije zapravo su široko otvorile prostor nadolazećem fašizmu u Evropi. Pozivi na aktivni, borbeni antifašizam brojnih pisaca i umetnika, gubili su se pred pastirskim pismom španskih biskupa u kome se pozdravlja Frankov režim, i odlukom Vatikana da posle Nemačke i Italije prizna Frankovu vladu.

U gotovo potpunoj međunarodnoj izolaciji, stalna sukobljavanja su dovela do iscrpljivanja republikanske armije. I pored svega, sukobi tokom 1937. i 1938. godine nisu prestajali. O njihovoj razornosti možda najbolje svedoči jedan dnevni izveštaj republikanske vrhovne komande u kome je stajala naizgled neobična rečenica za strogi stil vojnog izveštavanja: „Menja se oblik španskog tla.“

Teška situacija na frontovima i izostanak međunarodne političke podrške, uslovili su nesuglasice među članovima koalicije Narodnog fronta. Odluka Komiteta za neintervenciju o nužnosti povlačenja svih stranih trupa sa teritorije Španije bila je razorna za pozicije republikanskih snaga. Gojko Nikoliš je u svojim memoarima slikovito opisao odlazak stranih dobrovoljaca iz Španije: „Rastajem se od Španije sa zavežljajem knjiga na ramenu i diplomom počasnog građanina. Ne vidjeh ni Madrid, ni Casa de Campo, ni Casa de Velasquez, ni Granadu. Doživjeli smo poraz. Ali španska revolucija nije prestala da traje. Nastavila se na osebujan način: njeno sjeme i iskustva raznijeti su po svim zemljama gdje su živjeli interbrigadisti. Nisu uspjele da ih zatrupe Staljinove čistke. Mi, u Jugoslaviji, borbom protiv zavojevača, vraćali smo na svoj način i dug prema Španiji, osvećivali smo njene žrtve. Dužni smo joj ostali sve do danas za privilegiju koju nam je dala, ustupivši nam svoje tlo da se na njemu borimo i za našu stvar.“

Tokom tri ratne godine, u Španiji su trajali procesi socijalne revolucije i uspostavljanja agrarnih kolektiva i saveta. Pomoć Moskve koja je primarno bila usmerena na vojne snage nije, međutim, podrazumevala punu podršku realizaciji autohtone verzije španske revolucije. Podela zemlje je predstavljala pokušaje ostvarenja socijalizma, ali su različita shvatanja komunista, socijalista, anarhosindikalista i trockista o pitanjima preraspodele zemlje i organizacije radnih kolektiva uslovljavala stalne

sukobe. U uslovima teških političkih pritisaka i ratnog stanja, razlike među strankama socijalista i komunista su se proširivale. Nemogućnost sporazuma unutar koalicije levice, kao i potpuni izostanak međunarodne podrške ključno su doprineli slomu Republike. 1. aprila 1939. pobjeda je pripala Fransisku Franku. Veliki Unamuno je to vreme sazeo u rečima: Franko je pobedio, vladao naredne četiri decenije, ali nije ubedio.

Posle poraza Španske republike blizu pola miliona izbeglica prešlo je Pirineje i zatražilo azil u Francuskoj. Među njima su bili i pripadnici Internacionalnih brigada. Prvi improvizovani logori su organizovani na plažama u Aržele sir Mer, Barkare, i Sen Siprien, Gir, Verne a „sve što su im francuske vlasti omogućile bila je bodljikava žica“.

* * *

U jugoslovenskoj javnosti, kao i u većini evropskih zemalja, tokom trajanja Španskog građanskog rata preovladavalo je uverenje da upravo taj događaj predstavlja potencijalni rizik za izbijanje novog svetskog sukoba. U uticajnijim državnim medijima definisan kao najveća opasnost za svetski mir, sukob u Španiji je svesno potiskivan na margine javnog polja. Kako je pisao Živojin Balugdžić u *Politici* prvog dana nove 1937. godine: „Svet je u stalnom strahu od onoga što se ne vidi, a što se samo nagađa.“ Političke elite su isticale da se francusko-engleski savez ispoljava „kao jedina moćna zajednica, koja je rešena da brani mir u svetu, pred čijom rešenošću moraju ustuknuti svi zavojevački podvizi ma sa koje strane oni dolazili“. I karikature Pjera Križanića su jasno pokazivale strah od građanskog rata u Španiji kao bombe koja bi mogla da razori krhki evropski mir.

Postajalo je sve jasnije da je u svetskoj politici došlo do dramatične promene snaga. Evropa se tokom poslednjih godina četvrte decenije „vratila režimu čiste sile, a iz međunarodnih odnosa su iščezli i poslednji ostaci ma kakvog pravnog načela ili pravnog pravila“. Liberalni političari su verovali da samo demokratski princip može da obezbedi mir, i da je njegovo očuvanje stoga primat međunarodne politike. Strah od izbijanja i realizacije socijalističke revolucije na Pirinejskom poluostrvu je, međutim, snažio pozicije desnice, koja je na svaki način onemogućavala širenje pozitivne slike o republikanskoj koaliciji u Španiji. Prema svedočenjima Vladimira Dedijera, zbog afirmativnog pisanja o vladi Narodnog fronta, iz *Politike* su 1. maja 1937. godine izbačeni Živojin Balugdžić, Oton Krstanović, Čedo Kruševac, Aleksa Markišić i on sam.

U takvoj situaciji, prikupljanje pomoći za Republiku i slanje dobrovoljaca u redove španske republikanske vojske ilegalno je sprovodila Komunistička partija Jugoslavije, verujući da samo aktivan otpor fašizmu može da dovede do njegovog sloma. Mojsije Stevanović, jedan od učesnika rata koji je poginuo u Španiji, taj stav je obrazložio rečima: „Zadaća nas, kao protivnika rata, nije u tome da svijemo glavu i da kažemo: nećemo rat, a da dozvolimo da fašizam proždere sve naše slobode, sav napredak, kulturu, nauku... Da bismo se borili protiv rata, treba uništiti fašizam i znati: dok je on, mora biti rata, sa njegovim zbrisanjem sa zemljine kugle zbrisaće se i svaka pomisao o pokoravanju jednih naroda drugima, o pustošenju, ruševinama i pljački. Zato mislim da je svima vama jasno zašto mi – prvoborci za svetski mir, najveći protivnici rata – zašto se borimo s puškom u ruci. Borimo se protivu rata, jer fašizam znači rat.“

Ilegalni *Proleter* je bio najsnažniji promoter ideje odbrane Republike, koji je jasno isticao da se u Španiji ne vodi borba za diktaturu proletarijata, već borba za odbranu demokratske republike od fašističke najezde. Proglas KPJ koji je pozivao na solidarnost u borbi protiv fašizma i učešće u borbi Internacionalnih brigada *Proleter* je objavio već na leto 1936. godine. Kao glavni krivac za sukob istaknut je Hitlerov fašizam i sasvim suprotno od zaključaka *Politike* konstatovano je da će svetski mir biti ugrožen ukoliko ne dođe do međunarodne pomoći Republici i direktnog uplitanja u sukob.

Jugoslovenske vlasti su, u skladu sa proklamovanom politikom neutralnosti, na sve načine opstruirale odlaske dobrovoljaca u Španiju i sprečavale gotovo svaki vid afirmativnog izveštavanja o republikanskim snagama. Uočavajući mane oklevajuće politike velikih evropskih sila pobednica, levica je iskristalisala stav da je Španija postala poligon međunarodnih „intriga i kombinacija“ i prostor za odmeravanja snaga. Na suprotnoj strani, konzervativne političke snage nisu nijednog trenutka dovodile u pitanje stav po kome je glavni krivac za izbijanje tragičnog rata bio međunarodni komunizam.

Preko 1.700 jugoslovenskih dobrovoljaca koji su uspeali da stignu u Španiju bilo je raspoređeno u brojnim jedinicama, od kojih su najpoznatije bile „Đuro Đaković“, „Dimitrov“, „Matija Gubec“, „Tomaš Masarik“, „Petko Miletić“, „Ivan Cankar“. Gotovo polovina njih se nikada nije vratila iz Španije. Oni koji su po završetku rata uspeali da stignu do Jugoslavije spremno su se uključili u Narodnooslobodilačku borbu. Preko 250 boraca Internacionalnih brigada je nastavilo borbu protiv fašizma, ali je gotovo polovina u njoj poginula. O veličini hero-

istva španskih boraca najbolje svedoči činjenica da je čak 59 učesnika Španskog građanskog rata i kasnije partizanskog pokreta u Jugoslaviji proglašeno za Narodne heroje, a da su tridesetorica dobila čin generala. Posebno je intrigantna analiza ključnih odluka i događaja koje je rukovodstvo partizanskog pokreta donosilo tokom Drugog svetskog rata i koja jasno pokazuje veliki uticaj španskog iskustva. Od načina organizacije života na oslobođenim teritorijama, do zaključaka zasedanja AVNOJ-a, uočljivo je koliko su odluke španske republike odredile ratnu praksu jugoslovenskih komunista.

Pozicija španskih boraca je u socijalističkoj Jugoslaviji bila neupitna i pored povremenih političkih razmimoilaženja. Ideje proklamovane tokom borbe za očuvanje španske republike nikada nisu dovođene u pitanje. Sa raspadom socijalističke Jugoslavije one su, međutim, proskribovane, a „naši Španci“ su pred naletom revizionizma postali objekat političkih paškvila i prvi simbol socijalističke Jugoslavije koji je nasilno potisnut iz kolektivnog pamćenja. U Beogradu danas ulice više ne nose imena Mate Vidakovića, Milutina Blagojevića, Franje Ogulinca, Petra Drapšina, Marka Oreškovića, Franca Rozmana... Imena Petra Drapšina, Koste Nađa, Žikice Jovanovića, Blagoja Parovića, Mijata Maškovića, Mojsija Stevanovića, Božidara Petrovića, Dimitrija Koturovića, Koče Popovića, Guida Nonveillera, Lazara Latinovića, Lazara Udovičkog i mnogih drugih, potisnuta su na margine kolektivnog sećanja, ili pak negativno interpretirana. Pokušaji difamacije učesnika Španskog građanskog rata i vulgarne interpretacije njihovog borbenog angažmana predstavljali su način dekonstruisanja sistema vrednosti koji je činio jedinstvo jugoslovenske zajednice. Zaboravljena je hrabrost ljudi koji su se odazvali pozivu Pabla Nerude „dođite da vidite krv na ulicama“ i žrtvovali svoje živote u borbi protiv fašizma.

O moralnoj nepotkupljivosti i snazi interbrigadista svedoči i njihov proglas upućen javnosti u vreme dekonstrukcije jugoslovenske zajednice. Sa Skupštine Udruženja španskih boraca održane u Sarajevu 22. i 23. oktobra 1984. godine, upućeno je pismo Centralnom komitetu SKJ: „Danas smo već suočeni sa kritičnim stanjem svestrane privredne, političke, idejne i moralne krize. Nema područja društvene delatnosti koje se ne guši u nagomilanim posledicama pogrešne politike... Partikularizam je postao glavni činilac i motiv pojedinačne, republičke i regionalne aktivnosti, što se već duže vremena porazno odražava na zajedničke opšte interese.“ Kao iskreni levičari, tražili su hitno održavanje vanrednog Kongresa SKJ čije je delegate trebalo da bira

„baza, a ne forumi“. Ne iznenađuje što su od strane državne i partijske elite španski borci pozvani na partijsku disciplinu.

Raspad jugoslovenske socijalističke zajednice koji je započeo dekonstrukcijom njenih ključnih simbola. Španski borci su bili prvi i ključni označitelj društva koje je uništeno. Njihova reafirmacija suštinski snaži ideje savremene levice koje počivaju na idealima solidarnosti i jednakosti čije su temelje snažno udarili revolucionarni pokreti 20. veka.